

Kinda István

A Mikes-tölgyek árnyékában. Etnikai terek és törekvések Zágóban

Demográfiai folyamatok: magyarok, románok, kalányosok, cigányok

Az utolsó népszámlálás alkalmával, 2011-ben Kovászna megyében Zágón volt az egyedüli háromszéki község (a hozzá tartozó Papolccal együtt), melynek lakossága meghaladta az 5000-es lélekszámot. Listavezető helyezése ellenére Zágón községben is az utóbbi két évtized csökkenési tendenciája tapasztalható: utóbb 5282 polgárt számláltak meg a biztosok,¹ míg 2002-ben 5489-et (Varga é. n.). Az utóbbi években a község kapcsán a valamikori túlsúlyban lévő magyar és a kisebbségben lévő román közösségek etnikai arányának kiegyenlítődéséről, sőt megfordulásáról beszélnek. „Mi több, Mikes szülőföldjén teret veszít a magyarság, a 2664 román nemzetiségűvel szemben 2516 magyar él a község két településén, Zágóban és Papolcon. Az arányt Papolc rontja, ott csupán 417 magyar ajkú él a 847 román nemzetiségűvel szemben [...], mondta el Kis József polgármester.” (Bokor 2011.) A feldolgozott népszámlálási adatok ezt az adatot némiképp árnyalják, a kimutatás szerint ugyanis Zágón község 5282 fős lakosságából 2515 román, 2642 fő magyar nemzetiségű, 125 fő esetén nem elérhetőként jegyezték be az etnikai azonosságra vonatkozó adatot. Az anyanyelvi mutatók akár döntőek is lehetnek a kérdésben: az 5282 összlakosból 2521 román és 2637 magyar anyanyelvű.² Tény, hogy a zágoni román közösség egyre jobban meg erősödik gazdaságilag, s erőteljesebben képviseli érdekeit.

Zágóban a románok gazdagabbak. Itt Zágóban mások a románok, intelligensebbek, sok tanult ember is van közöttük, másabbak. Sokan vannak gátersok, üzletjük van.

Kultúrakutatók, demográfusok számára már régóta nyilvánvaló, hogy a hivatalos népszámlások adatai nem pontosak az egyes településeken élő romák/cigányok

1 Forrás: <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2>, tabel 8; utolsó letöltés: 2021.09.01.

2 Forrás: <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2>, tabel 8, tabel 10; utolsó letöltés: 2021.09.01.

számát illetően. A szociológusok által végzett becslések Kovászna megyére vonatkozóan a cigányság arányát 12–15% körülinek mutatták ki (Kapitány–Kiss 2009: 299),³ eszerint a megye 210177 lakosából⁴ legtöbb 31527 cigány nemzetiségű lehet. Az adatokból látható, hogy meglehetősen nagy arányú cigány kisebbségről beszélhetünk Háromszéken, amelyet nem nyelve vagy specifikus viselete, hanem elsősorban sajátos közösségi kultúrája és életszervezése különbözteti meg az itteni magyar és román közösségtől. Létszámuk egyenetlenül oszlik meg a térségben. Néhány kivételtől eltekintve, ahol a helyi közösség vezetői és/vagy a közösség ellenállásába ütközve nem telepedtek meg a cigányok, a legtöbb településen egyre fokozódó hangsúllyal jelen vannak.

A fentebb idézett, önbesoroláson alapuló etnikai kimutatás Zágon esetében is messze áll a valóságtól a romák/cigányok számát tekintve. Háromszéki viszonylatban Zágonban köztudottan sok a román ajkú, *kalányosnak* nevezett lakos, rajtuk kívül magyar anyanyelvű cigányok is élnek. A polgármesteri hivatal gazdasági kataszterei alapján, az állapotokat kiválóan ismerő helyi hivatalnokok segítségével 2014-ben végzett elemzés szerint Zágonban 453 családban összesen 1223 cigány etnikumú személlyel lehet számolni.⁵ Anyanyelv szerint ennek a csoportnak a megoszlása: közel 1000 román és kb. 250 magyar anyanyelvű cigány. Ha a zágoni (Papolc nélküli) stabil népesség 4007 főre⁶ rúgó számával összevetjük a cigányok nem hivatalosan mért 1223 fős lélekszámát, a falu cigány népességének aránya 30,52%-os.

Belső etnikai terek

Zágon több mint 8 kilométer hosszan elnyúló település, számos utcával. A hegyek lábához felnyúló falu alsó felében és a központban a magyar népesség él, a falu legszélén a magyar cigányok házaival. A település kétharmadától felfele a románság; a román utcával párhuzamosan, illetve a román utca végétől felfele pedig a kalányosok telepe húzódik.

Nézzük meg, a faluközpontban van katolikus templom, van református templom, itt vannak az intézmények, minden, román senki. Tehát még lakos sem. Leszámítva azokat, akik az utóbbi, rendszerváltás után vásároltak meg házakot. Ha viszont megyünk felfele, minél feljebb az erdő fele, annál több a román, az erdőhöz legközelebb eső részeken pedig csak a románok laknak, terjeszkedni máshova nem tudtak, csak az erdő fele. Tehát Zágonnak is mind

3 A magyar nyelvű vagy magyarul is beszélő cigányok arányát illetően valamivel magasabb, 15,9%-ot határoztak meg felméréseik alapján (lásd Kiss 2010: 21).

4 Forrás: <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2>, tabel 8; utolsó letöltés: 2021.09.01.

5 A felmérés az INTEGRARE – Integrare prin formare și mediere. POSDRU/165/6.2/S/140487 számú, *A romák munkaerőpiaci helyzete és politikai mobilizációja* című kutatás keretében történt.

6 A polgármesteri hivatal honlapján (www.comunazagon.ro) 2014 őszi megjelent adat. Azóta a honlap megújult, nem sikerült az adatot leellenőrizni.

az erdőbe tartó földekbe, ott él a románság. Tehát abszolút én a juhtartással hozom kapcsolatba, hogy Zágóban, Kovászában, Zabolán a románok megtelepedtek. [...] Nagyon sok házat megvásároltak, jövögetnek lefelé például fentről, többnyire a román cigányok. Nagyon sokat eladtak itt lefele már.

Zágóban a cigányok által lakott térrészek lényegében mind cigánytelepként vannak számon tartva. A cigány népesség a település több részén szétszórtan él, a magyar és a román cigányok egymástól teljesen elkülönülten alakították ki telephelyeiket. A magyarok által lakott utcákban szétszórtan élő néhány cigány családot leszámítva a cigányok többsége öt falurészen található: a *Faluvég* a magyar cigányok telepe, a Bodzaforduló irányába vivő út mellett, a *Roszkón* a magyar családok házai közé ékelődve magyarok és kalányosok is élnek vegyesen, a *Felszegben* és a *Tatárszegben* szintén magyar cigány házak találhatóak.

A román lakosság által benépesített utcákkal párhuzamos telep neve *Cartier* (azaz cigánynegyed), ahol közel 1000 román anyanyelvű kalányos él.

Lakhelyük önálló településként is megállná a helyét, mérete, utcahálózata, peremstátusa miatt a falu többi részén élők nem ismerik annak belső tagolódását, nincsenek tisztában az egyes családok hátterével. A telepre vezető út elején lakók esetében érezni lehet egyfajta „határvédő” magatartást – mint ahogy az elzártabb cigánytelepeken, azonnal megkérdezik, hogy kit keres az idegen. Rendkívül meglepő, hogy amellet, hogy a kiterjedt kolóniában élő kalányosok önmagukat románoknak vallják, a település magyar és román lakossága sem tartja kifejezetten cigánynak őket, inkább valamikori, kanálkészítéssel foglalkozó cigányok románná váló leszármazottainak, akiket ma már sértene a cigányként történő besorolás – emiatt legtöbb esetben kalányosként emlegetik őket. Nem *kalányos cigány*, hanem csak *kalányos*, a kifejezést etnonimként használva, különbséget téve ezáltal a magyar, a magyar cigány és a román lakosság mellett egy negyedik, a románokhoz tartozó *cigányos* „népcsoport” között. Általános vélemény, hogy a kalányosok akkor sem vallanák magukat cigánynak, ha annak nyomán anyagi hasznot remélhetnének. Az elhangzó érvelés:

Ha cigány etnikumúként vagyok jegyezve, nagyon sok lehetőségem lenne fejlődni. Tehát sokkal több támogatást tudnék kapni, mint magyarként.

Nem vallhatják, mivel nem cigányok.

Általános tendencia tehát, hogy mindegyik cigány család igyekszik a magyar vagy a román közösség tagjaként meghatározni magát, egy kézen megszámolható, hány család vállalja a cigány származást:

[Minek vallják magukat: magyar, román, cigány?] *Hát én csak cigánnak. Hát itt nekünk nem mondják, cigán, de [ha mondják], nem sértődünk meg, hát ha ez a vallásunk (!), nem sértődünk meg.*

A kalányos közösségben a román identitásvállalás a meghatározó, a Cartierben lakók szerint a kalányosok szegényebb, hagyományosabb életformát folytató románok. Viseletük, nyelvhasználatuk, némelyeknek a lakáskörülményei nem utalnak cigány eredetre, ám a telepi környezet, a sűrű rendben álló, rikító színekre festett házak, a kapukra terített perzsaszőnyegek, az utcán csoportokba verődött emberek mind egy tipikus cigány környezet képét vetítették elénk.

A cigánytelepek létrejötte a múlt homályába vész, a kollektív emlékezet szerint már a 19. században éltek cigányok Zágónban. A történelmi források ennél pontosabb képet festenek. A cigányok háromszéki megtelepedésére már a 15. századból vannak adatok, akkor Moldva és Havasalföld irányából érkeztek vidékünkre (Albert 1998: 81, Pozsony 1998: 111). Zágón esetében egy 17. századi falutörvény már különböző megróvásokat helyezett kilátásba a településre érkező havasalföldi románok és cigányok ellen, akik nem adóztak, és a község területeit illetéktelenül használták (Csáki 2007). Beáramlásuk nem állt meg, hiszen a téglavető cigányokat a háromszéki uradalmakban és a faluközösségekben is szívesen látták, termékeikre az időtálló építkezések számára igény mutatkozott (Albert 1998: 88; országos viszonylatban Achim 2001: 222–223). Az idős emberek visszaemlékezései szerint a 20. század elején a magyar cigányok között olyanok is voltak, akik az erdőben laktak ideiglenes hurubában: *hát ott olyan is volt, hogy az erdő között lakott, háza se volt, ilyen, mint a bunker, olyan volt.* Ezért meglepő az a fejlődés, amin ez a népcsoport az utóbbi időszakban átment, hiszen többen képesek voltak gazdaságilag felemelkedni.

A cigányok régen a hegyen laktak, az agyagba. De most béköltöztek.

Mindig három nemzetiség volt Zágónban, voltak cigányok. A Kovászna felőli faluvégén azok vannak, akik Gelencéről jöttek, másik részük Bodzafordulóról. Régebb a cigányok lovakkal foglalkoztak, ahogy mondták, kupecsek, lókereskedők. Most az egész községben vannak, házakat vásároltak a magyarok között, a román cigányok is házakat vásároltak a magyarok és a románok között. Amióta a polgármesteri hivatalban dolgozom, csak 2 család volt, aki cigánynak vallotta magát. A többiek nem is akarnak hallani ilyenről.

Felekezeti törések a zágoni társadalomban

Zágón községben három meghatározó vallásfelekezet létezik, az ortodox (2480 fő), a református (2264) és a római katolikus (335 személy). A történelmi egyházak hívei között kisebbségben vannak az unitáriusok (15 fő). A kisegyházak közül a pünkösdisták (4 fő), a baptisták (16 fő) és a Jehova Tanúi (32 fő) képviselik magukat a településen. 6 személy felekezet nélkülinek vallotta magát, 127 fő vallási hovatartozásáról pedig nem sikerült adatokat szerezniük a számlálóbiztosoknak.⁷

7 Forrás: <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2>, tabelul 13; utolsó letöltés: 2021.09.01.

A faluban a magyaroknak református és római katolikus temploma, a románoknak ortodox temploma és baptista imaháza működik.

A magyar közösség legnagyobb része református, kisebb hányada katolikus. A református gyülekezetbe tartozó magyar cigányok valójában nem élnek látható vallásos hitéletet, nem veszik ki részüket az egyházi közteherviselésből, egyházi szolgálatokat azonban az emberélet fordulói – keresztelő, esketés, temetés – igényelnek. Mivel sokévi elmaradt járulékkal tartoznak az egyháznak, ezekben az esetekben állandóak a vitás helyzetek, s a tapasztalat szerint az egyháztanácsai rendelkezések betartatásában a lelkész egyedül marad, presbiterei nem szívesen vállalják a feszültséget az erőszakossá váló cigányokkal. A gyülekezet régi lelkésze megtalálta a közös hangot a cigányokkal, nem volt komolyabb összetűzése: *A régi pap, aki elment nyugdíjba, az jól elvolt a cigányokkal, tudta őket, úgy, ahogy kellett, mindenre, most nem tudom, az új tiszteletes hogy barátkozik meg velük...* A cigányok történelmi egyházzal szembeni elégedetlensége anyagi természetű, abból fakad, hogy *a baj az, a reformátusoknál, hogy az egyház szokása pont akkor megszorítani az ember nyakát, amikor a legnagyobb baj van* (visszamenőleges kepefízetés temetés alkalmával). A református temető szélén egy parcellát a cigányok temetkezési helyeként tartanak számon, azaz a szegregáció az utóbbi fél évszázadban nyitott temetőkertben belül is fennáll: *a református temetőben van egy rész. Viszont megvan nekik, hogy innen eddig.*

A helybéliek például cigány hagyományként, elítélő hangnemben beszélnek a reformátusoktól elkülönített temetőben történő halottak napi mulatozásokról, a sírokra locsolt italról, hangszeres zenélésről. Míg egy hagyományápolást szorgalmazó hajdani cigányzenész pozitív kulturális sajátosságként beszélt a cigány muzsikáról – *régen bálókba, temetésekre, ünnepekre hívták a cigány zenekarokat*, a többség szerint nem baj, ha kimaradnak ezek a konfliktusgerjesztő alkalmak, mert ilyenkor elszabadulnak az indulatok a cigány csoportokon belül.

A románok és a kalányosok ortodox vallásúak, s sokan járnak is közülük az istentiszteletekre. A zágoni ortodox gyülekezet régi fatemploma már szűkösnek bizonyult, így a kommunizmus idején épült egy új templom. A vallási elit a reformátusok és a katolikusok között a magyarok köréből, az ortodoxoknál többségében a románok köréből kerül ki, az egyik kalányos adatközlő például arra volt büszke, hogy beválasztották az ortodox tanácsosok közé. *Ezen a felső részen ortodoxok vagyunk. [...] Én egyháztanácsos vagyok nálunk a gyülekezetben.* Az ortodox temetőben a kalányosoknak szintén területileg elkülönített helye van.

Kisegyházak, neoprotestáns gyülekezetek nem tudtak nagy létszámú hívő közösséget verbuválni, *amiben születtünk, abban halunk meg* – mondják a közösségekben. A kívülről érkező hittérítők és prédikátorok egy-egy háznál tartják az összejöveteleket, hivatalos istentiszteletre a környékbeli városokba várják a híveket.

Vannak Zágónba baptisták s jehovisták, de csak magyarok járnak. Voltak a faluvégi cigányok a baptistáknál, de osztán abba hagyták. Én nem mentem, én inkább szombatista vagyok, de még nem vagyok átállva. Ortodox vallá-

sú vagyok, de nem szeretek máshová járni. A szülők reformátusok, engem Brassóban kereszteltek meg, így lettem ortodox.

A Jehova Tanúi neoprotestáns kisegyház is számlál néhány hívőt a magyarok közül, a bekeresztelkedésekre azonban árnyékot vetett, hogy a gyülekezeti terem a szomszédos Nagyborosnyón van, ahol az egyházat már cigány vallásként tartják számon az áttért nagy lélekszámú – több mint 150 fő – cigány közösség miatt.

Szüleim Jehova Tanúi voltak. Hitünk Isten törvénye a Bibliából. [...] Én nem járok most egyhez es [gyülekezetbe], met Borosnyón a cigányok mind ilyenek lettek... de legalább nem rabolnak.

Valamennyi megkérdezett pozitívan értékeli az új egyházba térők magaviseletét, a „hívők” fegyelmét, s arra is utalnak, hogy jobban segítik egymást az azonos felekezethez tartozók, mint a történelmi egyházak berkeiben. *Az olyanoknak munkahelyük is van, persze nem is lopnak, a lelkiismeretük nem engedi meg.* Mindezzel együtt az új egyházak hívei általában társadalmilag elszigetelten élnek a közösségen belül.

2008-ban a buddhisták a település határában országos központot hoztak létre Gyémánt Út Buddhista Elvonulási Központ Zágon néven. A célra megvásárolt 23 hektáros terület a falutól négy kilométerre található, a Kerekerdő nevű dombon. A terület elvonulási központként szolgál, a nyári programok alkalmával a helyszínen biztosított az étkezés és a sátorozás tábori körülmények között. Nagy eseménynek számított az országból összesereglett buddhista hívőknek, hogy 2013 nyarán Láma Ole Nydahl buddhista tanító Mahamudra kurzust tartott.⁸ A buddhisták teljesen kívülállóak, Zágon lakossága csupán tudomást vesz arról, hogy a határában idegen zarándokok időről időre nemzetközi összejöveteleket tartanak.

Gazdasági élet Zágonban

A Háromszéki-havasok lábához simuló községek sorában többezres lélekszámú, magyar többségű, gazdaságilag erős községközpontokat találunk: Zágon, Zabola, Gelence, Ozsdola, Bereck.

A 17. század elején Zágon 281 családdal Háromszék legnagyobb települése volt, meghaladva a mezővárosok lakosságát (Imreh–Pataki 1979: 160, 190). A 19. században terület és erdő szempontjából szintén Zágon volt a legnagyobb falusi település, a természeti adottságok tekintetében messze fölötte állt a régió községközpontjainak.

⁸ Forrás: <http://www.zagon.budism-caledediamant.ro/websites/zagon.budism-caledediamant.ro/program-hu.html>; utolsó letöltés: 2016.09.01. Jelenleg az oldal nem elérhető.

Sor-szám	Település	Szántó (hold)	Rét és kert (hold)	Legelő (hold)	Erdő (hold)	Terméketlen (hold)	Összesen (hold)
1.	Zágón	2692	5605	127	51345	848	58617
2.	Zabola	3258	1033	209	18944	274	23717
3.	Gelence	2179	1589	74	18675	565	23082
4.	Ozsdola	2170	1667	420	15311	483	20051
5.	Bereck	1298	3134	878	18118	794	24222

Kimutatás 1879-ből – Kozma Ferenc adatai (2008 [1879]: 142–144).

Gidófalvi Szonda Tamás sepsiszéki alkirálybíró, Háromszék „híres verscsinálója” 1675 körül Háromszék és Barcaság falvairól terjedelmes gúnyverset költött. Költeményének értékét éppen az abban kiemelt foglalkozások, kipellengérezett közállapotok, erkölcsök, társadalomrajz adja. Zágón esetében például igen korai adatokkal szolgál a lakosság halászattal, vadászattal és zsindelykészítéssel kapcsolatos kötődésére.

„Halász vadász és madarász zsendely metsző Zágón
Szemed jár nagy óhajtással nyest után az ágon
Nem adnál egy kis henyelést sok sz[ent] tanoságon
Patronussid ritkán vagynak csendes társaságon.”⁹

A falu anyagi jólétét elsősorban természeti adottságainak, az épületfát, számfát, tűzifát és takarmányt adó erdeinek köszönhetette. Benkő József az 1721-es *Conscriptio Carolina* adatai alapján a falu bükkerdeit mintegy 2000 sertés hizlalására vélte alkalmasnak (Benkő 1999: 165).

Az erdei haszonvételek mellett az állattartás alapfoglalkozásnak számított, a jelzett forrás a 18. század elején Zágóban 178 igásökör, 248 tehén, 154 mén és kanca, 2811 juh és kecske, 317 sertés, 58 tinó és üsző, 128 méhkas meglétét rögzítette. (A Zágón-patak halászatra ugyan alkalmas volt, de nem valami jelentős hasznot hajtott egy-két lakosnak.) A megtermelt gabona őrlésére 6 molnár és 8 malom állt rendelkezésre, szeszfőzésre ugyanakkor 9 párolókazánt vettek számba (Benkő 1999: 160–165).

A 18. századi levéltári forrásokban a zágoni foglalkozásokra és mesterekre utaló adatok között Szóts Komán és testvére *pellius*, azaz szűcs, Joannes Molnar *molnár* (1716), Nicolaus Bogáti és Georgius Sipos *faber lignarius*, vagyis faragó, ács, Nicolaus Rab *cothurnarius*, azaz csizmadia, Paulus Isák Kovács és Joannes Gusba *faber terrarius*, azaz vályog- vagy téglavető, Stephanus Bogáti *piscator*, azaz halász,

⁹ A patrónusok emlegetése a zágoni Mikes családra történő utalás (Csáki 2006: 218, 222).

Josephus Szabó *sartor*, vagyis szabó, Stephanus Sinka *auriga*, azaz kocsis (1768). A 19. század első feléből Szóts Károly *takács*, Nicolaus Bogáti *kerekes*, Nicolaus Rab *csizmadia*, Kis Ferencz *asztalos asztalos*, Rab András fia Gyurka *kovácslegény* (1838) kerültek kiemelésre. (Szabó 1947: 10.)

A 19. század közepén a fellendülő erdőkitermelés a zágoniaknak biztos jövedelmet jelentett, Kovászna és Zágon erdőségeiből évente mintegy 200000 szál fenyő- és tölgyfadeszékát szállítottak csak a brassói piacra (Fényes 1840: 78).

A ma hagyományosnak számító foglalkozások, népi mesterségek igazából a 19. században lendültek fel látványosan, amikor Zágonban kádárok, csizmadiák, szabók, szücsök, szitakészítők is nagyban termeltek, sőt egy marosvásárhelyi, vélhetően céhes fazekasmester letelepedésével a fazekasság és agyagipar is meghonosodott (Szöcsné Gazda 2001: 16–17). A század második felében Nagy Fazekas János fazekasmester főleg csempéket és edényeket, káposztás fazekakat készített (Seres 1974–1975: 274).

A kereskedelem fellendüléséhez és a falu fejlődéséhez az is nagyban hozzájárult, hogy a 19. században Zágon hetivásártartási jogot nyert.

A Bartha Károly földbirtokos által 1847-ben létesített üvegcsűr új beruházásként számos munkahelyet teremtett az erdei munkákhoz szokott lakosság számára. A Zágon határában, a Bárkány nevezetű kaszálón lévő huta működését biztosító feladatok – a bükkfa kitermelése, elszállítása, valamint a hamuzsír főzése – jó megélhetési lehetőséget jelentett a zágoniak számára.¹⁰

A vásártartást, az üvegcsűrt, valamint a fával való kereskedést Orbán Balázs is kiemelte Zágon bemutatása során. „E falu lakói nagy kereskedést üznek Brassóba hordott épület és edényfával, deszkával és zszindelylyel; roppant havasaikban a hamuzsír főzést és marhatenyésztést is nagyban üzik. E mellett van Zágonnak egy üvegcsűre is s népes hetivásárai, miért lakói általános jóllétben vannak.” (Orbán 1869.) Ugyanő dicsérte a zágoni közösséget, mint amely a társadalmi felemelkedés lehetőségét az iskoláztatás fellendítésében találta meg: „Bárcsak mindenütt így lehetne a jövő nagyság szellemi tenyészertjét berendezni.” (Orbán 1869.)

A 19. század utolsó harmadára Zágon jelentős kisipari központtá vált. A faluban háziipari termeléssel sokan foglalkoztak, a kender és gyapotszövés általános volt, doboz- és szitakéreg-készítéssel, valamint gyékényszövésével is kenyérkereseti lehetőséget találtak. Erdőségeiben 50 fűrészmalom működött, egy németországi cég pedig szitakéreggyárat készült felállítani (Kozma 2008 [1879]: 261, 296–299).

A század legvégén Zágon nyilvántartásba vett mesterembereinek sorában 3 asztalos, 2 bognár, 3 csizmadia, 1 cipész, 6 korcsmáros, 6 kovács, 1 lakatos, 11 molnár, 2 mészáros, 3 férfiszabó, 2 tímár, 1 temetkezési vállalkozó, 11 vegyes kereskedő és szatócs szerepelt, a falu területén pedig 13 gőzfűrész és fűrészmalom üzemelt (Potsa szerk. 1899: 166–167). A zágoni „mokányok” jólétét mindvégig a juhászat biztosította (Moldovan 1999: 216).

10 A létesítmény végül a Romániával folytatott vámháború idején, 1886-ban csődbe ment (Cserey 2005).

Az 1948-as államosításkor a magánkézben lévő gépeket, berendezéseket elvették a tulajdonosoktól. Állami nyilvántartásba vettek 7 kétköves malmot, Krizbai Benedek dízelmeghajtású motorral felszerelt malmát, valamint Antal Árpád kukoricadarálóját (Moldovan 1998: 218–220).

A kommunizmus idején a település fejlettségi fokát a község területén működő két termelőszövetkezet hangsúlyozta – egy Zágóban, egy pedig Papolcon működött. 1969-ben Zágóban egy agrármérnök, egy állattenyésztő mérnök és egy állatorvos irányításával fejlesztették a mezőgazdaságot és az állatállományt. A település határában a következő növénykultúrákat termesztették: kenyérgabonát 34% területen, takarmánygabonát 10%-on, cukorrépát 9%-on, burgonyát 26%-on, egyéb növényeket a fennmaradó 9%-nyi területen. A falu vagyonát a kollektív gazdaság állatlétszáma is növelte: 715 szarvasmarha, 128 sertés, 2483 juh volt jegyzékbe véve. (Bálinth et al. szerk. 1969: 274.)

A szintén államosított Mikes–Szentkereszty-udvarházban szülészet működött. A település lakosságát árucikkkel 13 kereskedelmi egység látta el, ezen felül 5 szabó, 2 cipész, 1 borbélyműhely és női fodrászat, illetve 3 malom is működött. A két kultúrotthon és egy könyvtár a haladó hagyományok és a szocialista kultúra terjesztését szolgálta. (Bálinth et al. szerk. 1969: 275–276.) A kommunizmus utolsó évtizedeiben a helyi lakosság elsősorban Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy és Brassó ipari telepeire járt dolgozni, az ingázók közül sokan fokozatosan kétlakiakká váltak.

A diktatúra bukása után, a szocializmus terhetől megszabadulva az 1990-es években több kisebb vállalkozás is beindult. A hosszúra nyúlt visszaszolgáltatási eljárás során a földek nagy része visszakerült a korábbi tulajdonosok vagy azok leszármazottainak birtokába – de sokan azóta is elégedetlenek a földosztó bizottságok munkájával.

A '90-es évek második felének gazdasági hullámvölgyében megállt a fejlődés, a népesség fiatalabb korosztálya meglóduzott külföld irányába, ott próbálkozott megélhetés teremtésével, hiszen, amint mondják, *Zágóban nem lehet megélni, Zágóban éhen halsz*. Míg a rendszerváltást követő másfél évtizedben elsősorban és szinte kizárólagosan Magyarország volt a munkamigráció célországa, az utóbbi évtizedben a vállalkozóbb szelleműek nyugatabbra irányultak: Németország, Franciaország, Spanyolország, Olaszország, újabban a skandináv országokban is szerencsét próbálnak.

Elég sokan vannak, akik el vannak menve különböző országokba. Inkább az ilyen harminc év körüliek. Azok, akik most már ott állnak, hogy kéne valamit csinálni. S itthon nem kapják meg a lehetőséget. S akkor ezt választják.

A zágoni emberek 80%-a a mezőgazdaságból és a nyugdíjból él. A településen jelentős tőkét mozgó faipari – fakitermelő és -feldolgozó egységek, gatterek, fűrészüzemek – és mezőgazdasági (burgonya- és cukorrépa-termelő) gazdaságok alakultak, melynek során több nagygazda jelentős állatállományt, több tíz hektáros

területet művelő családi farmokat épített ki. Az alacsonyan képzett falusiaknak – főleg férfiaknak – az évszázadok óta munkát adó erdőkitermelésben veszik hasznát – igaz, a falu körüli domboldalak mára legelőkké váltak a nagymértékű erdőpusztításnak tulajdoníthatóan. A kitermelés mellett az utóbbi évtizedben megindult a visszaerdősítési folyamat is, amelyhez szintén nagy létszámú csoportokra van szükség. A mezőgazdasági tárca célirányos pályázatain az utóbbi években Zágon jó eredménnyel indult – például 2010-ben Kovászna megyéből egyedülként.

A vágterek munkaerő-szükséglete mellett a faluban történő előkészítő vagy feldolgozóipar is felvesz egy kisebb létszámú alkalmazottat. Néhány gatter egyenként 4–10 személyt, nagyobb helyi mezőgazdasági szereplők gépkezelőket, traktoristákat foglalkoztatnak kis számban. Néhány évig működött egy roma vállalkozó által üzemeltetett fűrészüzem, ahová a tulajdonos nem roma munkaerőt alkalmazott. Pár alkalmazott számára akad munka a helyi üzletekben és bárokban is, de jellemző, hogy inkább a család tagjai közül kerülnek ki a pultosok.

A 2000-es évek második felétől a helyben maradt munkavállalókat, főleg a nőket a *Valley of Trousers*nek, Nadrágvölgynek nevezett háromszéki könnyűipar vonzotta be, melyeket a modern rabszolgatartás intézményeiként emlegetnek: az elviselhetőség határát súroló szabályozottság keretei között a minimálbérért annyi túlórárt követelnek, hogy csak a legelszántabbak maradnak huzamosabb ideig egy ilyen állásban.

Állami alkalmazottként a pedagógusok településviszonylatban jól fizetett stabil állásokat tudhatnak magukénak. A kilátástalanság elől mintegy 100 családfenntartó az állami szociális ellátórendszer védőhálója alá menekült, a polgármesteri hivatal alkalmazottjaiként a település takarításán és szépítésén dolgoznak.

Az otthon maradottak a helyi informális munkaerőpiacon próbálnak időszakosan érvényesülni, de leginkább a háztáji gazdálkodás alappilléreként keresik kenyerüket. Építkezéseknél, mezőgazdasági munkálatoknál néhány napra napszámost fogadnak, de a gépek fokozatosan kiszorítják a nagy tömegeket erről a pályáról, s csak a legmegbízhatóbbak kapnak folyamatosan munkát a falusi gazdálkodóknál, azaz, amint mondják, *a cigányok szerre elesnek ettől a jövedelemforrástól is*. 2015-ben a településen a hagyományos mesterségek űzői között kovácsot, pálinkafőzőt, szabót, ácsot, kőművest, asztalost, kályhást, juhászt, seprűkötőt, zenészt azonosítottunk.

A községközpont kiterjedt területe és nagy számú népessége az adminisztratív gondokat is megsokszorozza. Legfőbb problémaként értékelik a helyiek, hogy a falu havasok közé benyúló zsáktelepülés, nincs tranzitforgalma, ami jót tenne a fellendülésnek.

Hatalmas, viszont elmaradottabb, abból kifolyólag, hogy nincsen főút mellett, tehát elég nehéz munkába eljutni az embereknek, s ez eléggé érződik pénzügyi szempontból, hogy innen nehéz elmenni munkába.

A versenyképes korosztály időszakos távolléte miatt sokak szerint Zágon *nem azt a szerepet bírja már, mint ami évtizedekkel ezelőtt rá volt szabva*. Példaként a szom-

szédos Papolcot jelölik, ahol az emberek mentalitása is más, jobban odafigyelnek falustársaikra, a közösség ereje még mindig érvényesül mindennapi döntéseikben.

Papolc hasonlít hezzánk, de Papolcon mégis más emberek vannak. Én elmondom, met... a papolciak stabilabb emberek. Itt nálunk az emberek elromlottak erősen. Mondom én. Itt hanyagok lettek, csak mindegyik, hogy csak nekem. Mán magának semmit! Na ennyi! Ez a kollektivizálás után, van 20 éve, hogy minden elromlott. Szertement. [...] Zágóban most se kispár, semmi. Nem menjen, kérem.¹¹

Megélhetési stratégiák a cigány közösségekben

A legidősebbek visszaemlékezése szerint a 20. század elején Zágóban a mostaninál lényegesen kisebb létszámú magyar cigányság kéregetéssel, házalással, lókupeckedéssel foglalkozott, a munka világa számukra kultúraidegen. Legtöbb visszaemlékező utal arra, hogy a zágoniak dögös cigányok, az elhullott állatokat a teljes cigány közösség fogyasztotta, némelyek a szegényebbek közül napjainkig megeszik.

Gyermekkorunkba 25 tyúkunk volt, s megdöglött. S ennek a nagyapjék, Baliné, s az összes cigányné jött, met, ilyen kasba, jöttek, a tyúkokot mind odaadtuk ingyen, s veszekedtek, hogy melyik vigyen többet, a dögösök. S kutya bajik se vót. Ugye megtépték a döglött tyúkokot, szépen kiboncolták, a belit kidobták, fővő vízbe háromszor főzték meg, s akkor tették, ropogósra sütték zsírba, s kutya bajik se lett.

A jelenleginél szintén jóval kisebb lélekszámú kalányosok teknővájással, seprűkötéssel, fakanálkészítéssel, erdei gyümölcsök és gombák gyűjtésével próbáltak megélhetésre szert tenni. Az iskoláztatás a kommunizmus időszakig ismeretlen felemelkedési lehetőségnek számított a cigányok körében, azonban a 20. század második felében sem vált általánossá. Megkérdezett interjúalanyaink valamennyien igen kevés iskolával rendelkeznek, az sok esetben arra sem volt elég, hogy írni-olvasni megtanuljanak. Az okok között elsősorban az élet nehézségeit jelölik meg, a nagycsaládot, a megélhetésért folytatott mindennapi küzdelmet, amelyben a kisgyermeknek is ki kellett venniük a részüket.

Én kétszer voltam elsős s egyszer másodikos. De nem tudtam járni azért, mert mi haton vagyunk testvérek. S ezelőtt volt ez a kollektív világ, tetszik tudni. S picik voltak mind az öt testvérem, nem volt, aki rejik ügyeljen, nem volt üdő iskolába menni.

11 A 19. század végén a zágoni szokások között feljegyzésre került a kaláka mint kölcsönös segítségnyújtási forma, amely a legutóbbi időkig előfordult sürgős vagy sok tennivaló esetén (lásd Kovács 1895: 397).

A kollektivizálás előtt sem a magyar cigányoknak, sem a kalányosoknak nem volt földtulajdonuk. *Egy cigányt sem ismerek, melyiknek lenne erdeje vagy földje. A házak is sokkal kisebbek, mint a magyaroké vagy a románoké* – summázza az egyik roszkói cigány lakos. A teljességgel analfabéta és szakképzetlen cigány munkaerőt első ízben a kollektív gazdaság kötötte le, az asszonyok a mezei munkák végzésébe kapcsolódtak be, a férfiak az erdőben csemetét ültettek és kapáltak, továbbá mindenféle olyan igénytelen munkák végzésével látták el őket, amely képzettség nélkül is elvégezhető volt. A munkaerejüket igénybe vevő rendszer hiányossága, hogy csak alkalmi munkásokként számolt velük, s ez a nyugdíjjogosultságtól is megfosztja az egykori kollektivistákat. A cigány csoportok munkavégzési helyszíne nem csak Zágóra korlátozódott, sokszor a szomszédos települések határait is kivezényelték őket. Az idősek jól emlékeznek, hogy a cigányok *kapálni is jöttek, mikor mi gyermekek voltunk*.

A rendszerváltás ezt a jól-rosszul működő rendet forgatta fel, a visszakapott területeken újrakezdett egyéni gazdálkodás sok esetben már nem számolt a cigány munkaerővel, a határok megnyitása pedig azok számára is vonzóbb kereti lehetőségekkel kecsegtetett.

A kommunizmus idején a legtöbben a kollektívben voltak. A forradalom után a kollektív felbomlott, most napszámba járogatnak, kinek hogy van szüksége, sok család van kukoricakapálni, krumplikapálni. Jó, hogy vannak segélyesek is, ők is csinálják. A legtöbben az erdőben dolgoznak. Aki elment külföldre, eperszedni, kőművesnek... az erdőn dolgoznak itthon, de kevesen vannak.

A sikertelen kilépések kényszere, illetve az itthon maradottak megélhetési gondjai csakhamar a közrend megingását hozták, megszorodtak a mezőlopások, amelyeket legtöbb esetben a cigányok számlájára róttak fel a termelő gazdák. Ez vezetett oda, hogy a cigányság hagyományos foglalkozását firtató kutatói kérdésre az a válasz:

A hagyományos foglalkozásuk? A hosszú köröm. Ahol eljárnak, mindenütt rabolnak. Vénikbe van, érti-e. Azoknak nincs szégyenik. Mikor a szégyent osztották, hátul állottak. S mikor a rablást s a kurvaságot, elől.

Cigány adatközlők szerint a múlt rendszerben, az alacsony iskolázottság ellenére, sokkal egyszerűbb volt a családfenntartás és a megélhetés.

Akkor voltak ezek a globálok, ez-az, munkák, na. Itt a faluba, a kollektívbe dolgoztak, ezt-azt, amit a kollektívbe kiadtak, meg kellett csinálják. Így, iskola nélkül nem vesznek fel sehova. Tudja, iskola kell ahhoz.

Bár iskolázottság tekintetében továbbra is előnytelen helyzetben vannak a magyar és a román közösséggel szemben, az utóbbi negyedszázadban a fiatalok meg-

próbáltak igazodni az új kihívásokhoz. Főleg a kalányosok számára jelent nagy segítséget a külföldi kilépés lehetősége, a magyar cigányok fiataljai nagyobb arányban a szülők hagyományos életfelfogását és szemléletét viszik tovább, segélyekre várnak, betakarítás után a határban terményeket gyűjtögetnek.

A cigányok között vannak, akik nagyon rossz helyzetben vannak, főként idősekre gondolok, és vannak, akik jól élnek, mint bárki más, úgy.

Az erdei gyümölcsök és gombák gyűjtése a kalányosoknak lenne kézenfekvőbb jövedelemforrás, mivel a havasok lábánál élnek, ám az utóbbi években alig volt termés, az erdő egy részét kivágták, sok a medve, így leginkább saját szükségletre gyűjtöttek. Néhány, 4-5 család még foglalkozik időszakosan seprűkötéssel és kosárfonással, de a fiatalok azt már szégyellni való szakmaként értékelik, így az utánpótlás néhány évtized múlva megszűnik.

A kalányosokra azért ragadt rájuk ez a jelző, hogy kalányosok, mert ők fakanalat készítettek. Vannak még most is, akik készítenek, nem olyan, nem annyira sokan. Ugyanígy van a seprűkötéssel, az ágseprűkötéssel és a kosárkészítéssel. Ezt tipikusan ők csinálják.

A magyar cigány közösségből alig történik kilépés, tagjai jövedelmüket szekérel és lovakkal folytatott *bellérkedés*ből (üzletelésből), a mezőgazdasági területeken betakarítás után végzett tarlózásból, piaci és utcai-házaló kereskedeleméből teremtik elő. A kalányosok közül

aki nem jár el, az csakugyan szegény is. Vagy van olyan, aki nem jár el külföldre, de eljár napszámba, ide-oda. [...] A szociális segélyesek csak Magyarországra járnak, kukoricát címerezni.

A falusi társadalom a cigányok és a kalányosok munkához való hozzáállását és a dolgozó családokkal szembeni igazságtalanságot a segélyezési rendszer nagyvonalúságában látja.

A baj az, hogy kapnak egy csomó szociálist, ugye sok gyermek, vagy gyermekpénzt, szocsipénzt, hallom itt, mert mindig ide jönnek vásárolni. [...] 142 lej egyszemélyes családnak, 255 lej kétszemélyes családnak, 315 egy háromszemélyes családnak...

Ehhez az szükséges, hogy egy személy a családból ledolgozza a meghatározott napokat a közösség javára, de sok esetben ez is nehezebbre esik a támogatottaknak, sőt vannak, akik a külföldi munkák szüneteiben hazajönnek és ledolgozzák a kvótájukat, majd visszautaznak külföldre. A szociális iroda munkatársai évente két alkalommal végig kell látogassák a támogatott családokat,

kétszer egy évbe kell menni [terepre], fel kell mérni a helyzetet, hogy mi van, változott-e az anyagi helyzetük. A polgármester azt mondta, rendőr nélkül ne menjünk, de én már ismerem őket, volt, hogy egyedül is felmentem.

„Minimális munkával maximális jövedelmet”

Zágonban a románok és a magyarok között egyaránt vannak gyengébb anyagi helyzetű családok, ám valamennyi esetben nem külső tényezőket, hanem az adott családokba tartozó személyek rátermettségét, munkaerőkölcsét, életvitelét jelölik meg a peremre sodródás okaként. Napszámos alkalmazása esetén a pénzben kifejezett fizetség értéke egységes, az emellett nyújtott ellátás azonban jobb lehet a nem cigány napszámosok esetén, s szimbolikus jelentősége van annak is, hogy a magyar/román gazda gyakran *enni ad a cigányoknak*, de ő maga nem ül le velük közösen falatozni.

A munkához való viszonyulás meghatározásakor különbséget tesznek a magyar cigányok és a kalányosok között. Míg előbbieket általában elmarasztalják, a kalányosokat illetően sokan megengedő, elismerő hangnemet használnak. Akad azonban példa ennek fordítottjára is.

Ügyesebbnek nem ügyesebbek, mert az a helyzet, hogy a magyar cigányok annyiba ügyesebbek, hogy ők nem dolgoznak. Tehát ők azt próbálják megcsinálni, hogy ahonnan lehet, onnat, minimális munkával maximális jövedelmet. Viszont ezek nem.

Magyar cigányok • Napszámos munkákra a kollektivista múlttal és helyi magyar kapcsolatokkal rendelkező magyar cigányokat szoktak hívni, a kalányosok köréből a magyar gazdák nem szereznek napszámos segítséget. A magyar cigány családfők közül néhányat gyakrabban foglalkoztatnak, van, akit *ilyen mezőgazdasági munkákra hívják, s megy*. Tény, hogy a magyar cigányok a magyar közösséghez, a kalányosok a román közösséghez kötődnek szorosabban, és ezt fordítva is elmondják: a magyar közösség a magyar cigányokat szívesebben látja, a románok pedig a kalányosokkal vállalnak szorosabb kapcsolatot.

Közbe, még ha hívnak, elmegyünk napszámra. A magyarok. Hát a románok nemigen hívnak. Inkább a magyar bácsik. Ganyézni, ide-oda, küssebb fődecskék vannak, elmenyünk, megcsináljuk nekik, ebből élünk.

A napszámos munkához a falu belső utcáin élő cigányoknak van nagyobb esélye, őket a szomszédok jobban ismerik, több a mindennapi kapcsolat közöttük, mint az elszigetelten, kolóniában élő társaikkal. Ennek ellenére tartja magát az a vélekedés, miszerint *a cigányokkal kicsit s jót* – ha kifejezetten nem szorulnak rá a segítségükre, akkor nem érdemes velük foglalkozni, inkább maguk végzik el a feladatokat, akár hosszabb idő alatt is.

A „lusta” magyar cigányok közül az egyik interjúalany arról beszélt, hogy a kommunizmus idején gyári alkalmazásban szinte egy évtizedet dolgozott Sepsiszentgyörgyön a híres motor- és pumpagyárban, majd Magyarországon szintén évekg hűségese maradt egy stabil munkahelyhez.

Nyolc évet dolgoztam a I.A.M.E-ba. Szabadság alatt elmentem Magyarországra, s találtam egy olyan munkahelyet, ahol dolgoztam hat évet.

A család miatt azonban itthon maradt, majd fokozatosan lecsúszott a szociális munkások közé, társaival a jelenben a községközpont tisztán tartásáért felelnek.

Általános vélekedés, hogy a cigányok nem úgy dolgoznak, mint a magyar ember, nem érdekük a minőségi munka elvégzése, csak a pillanatnyi szükségletekre koncentrálnak, gyakran felrúgják a munkáltatóval kötött szóbeli megállapodást. A Tatárszeg közelében élő iparos szerint

ezek mocskok gazemberek, ezek. Itt laknak a szomszédba, uram, de ezekkel nem lehet élni. Mára bójó, adjon na, tíz lejt, adjon na, húsz lejt! A cigány egy nap cigány, dolgozik, de második nap nem jó el! Az nem jó dolgozni! [...] Arrafelé se jó. Ennyi a cigánybecsület. Őköt előre nem szabad kifizetni!

A cigányok napszamoskodása azért is problematikus, mert azok *reggel nem kelnek korán...*, érkezés után a kávé, pálinka, reggeli, délben a kétfogásos ebéd, este a főtt vacsora elvart a gazda részéről. Egész napra pedig egy csomag cigaretta, illetve időnként egy-egy pohár ital vagy *egy flakon sör* a járulékos költsége a gazdának, amelynek az értékét a napszamosok nem szeretik beleszámolni a megszegődött bérbbe. Emiatt gyakoriak a szóváltásos kimenetelű munkanapok, így aki teheti, nem gyűjti meg a baját: *tetszik-e tudni, én úgy tartom, hogy a cigány cigány!*

A cigány véleményformálók között akad, aki bevallja, hogy a cigány jelentkezők bizony legtöbbször nem felelnek meg a munkahelyi elvárásoknak, nem tudják kezelni a rájuk bízott gépeket, nem tudnak írni-olvasni.

Olyan embereket vesznek fel, hogy iskolájuk van, értnek a gépekhez, nem, mint mű. Diszkrimináció nincs, hogy te cigán vagy, vagy magyar vagy, ilyen nincs. [...] A cigány nem szeret dolgozni. Ebben van igazság.

A cigányok és magyarok közötti együttműködési példák tehát egyre ritkábbak, melynek a háttérben a hagyományos paraszti gazdálkodás átalakulása, a családi léptékű gazdálkodói magatartás felszámolása, a földterületek időleges (bérbbe vett darabok esetében) vagy végleges (vásárlás általi) tagosítása jelölhető meg.

Kalányosok • A kalányosok *ugyanazt csinálják, mint a magyar cigányok, hogy kimennek külföldre, tehát Olaszország, Spanyolország.* Körükben az együtt élő

nagy család és a rokoni hálózat nagyobb segítséget nyújt a külföldi szerencsepróbához. Valamennyi kívülálló egyetértett abban, hogy a kalányosok jó szakemberek az építkezés területén, több alkalmi építőcsoport alakult a Cartierben, akik házak építését vállalják az alaptól a tetőfedésen keresztül a belső munkálatok elvégzéséig. Hasonló csoportok Nyugat-Európában is sikeresen dolgoznak együtt, az itthoni jelöltek számára akkor nyílik lehetőség, ha valaki a csoport tagjai közül kilép, esetleg bővítenék a csoportot, s ekkor természetes módon elsőbbséget élvez a rokonságból jelentkező munkaerő.

A kalányosok nagyfokú időszakos migrációs gyakorlatából adódóan a családok mintegy 2/3 arányban tartózkodnak itthon, a külföldre távozottak hazatérése teljesen esetleges, arról még a legközelebbi családtagok is csak az indulás előtt szereznek tudomást, ha egyáltalán értesítik őket.

Kalányos adatközlőink legtöbb esetben azt hangsúlyozzák, hogy nem éri meg itthon maradni, még a szociális segély fejében sem, hiszen *odakint* egy nap alatt többet lehet keresni, mint itt egy hónap alatt.

A kommunista korszakban sokkal jobb volt, akkor voltak gyárak. Nem voltak egyenlőtlenségek. Az öregek úgy dolgoznak, ahogy tanulták, de a fiatalok mennek külföldre. A kommunista érában az egészszünknek volt munkája, akkor jobb volt. Nekem nem felel meg, hogy társadalmi segílyt kapjak, inkább kimegyek külföldre.

A rászoruló és a ténylegesen segélyezett között óriási eltérés van. Bár többen is kaphatnának segílyt, a támogatott családoknak gondot okoz a havi meghatározott munkanap teljesítése, annak ellenére, hogy itthon, a faluban tartózkodnak, s nincs munkájuk. A biztos, de rendkívül alacsony jövedelem kötöttségeit a szabadabb étellel, a lehetőségek keresésével cserélik fel.

Nyáron megyünk kapálni, az erdőbe gyümölcsért, málnáért, még gyűjtünk. Volt egy kicsi szociálom, de nem csináltam meg a napokat, azt is levágták, s nem újítottam meg. Oda 8-10 napot kell egy emberre ledolgozni. Az uram azt mondta, ő nem megy, inkább máshova megy és egyebet csinál. Hát amíg mozgunk, egyebet csinálunk...

Társadalmi, gazdasági és szimbolikus törekvések

Valamikor rég, a szocializmus előtt a cigányoknak és a kalányosoknak is volt egy vezetője, képviselője, akin keresztül a közösség vezetése értesíteni tudta a cigányokat döntéseiről, s akin keresztül a cigány közösség a hivatalosságokhoz fordulhatott. Jelenleg ilyen személy a magyar cigányok részéről nincs, az ügyesebbek, akik köréből kikerülhetne ilyen ember, egyéni boldogulással vannak elfoglalva, külföldön dolgoznak, így mindenki saját magát képviseli.

Régen volt egy vezetőnk, aki a telep megbecsült öregje volt. Jelenleg aki tudná képviselni a közösséget a tanácsban, külföldet járja.

Vajdája volt valamikor a közösségnek, de most nincs, én nem üsmertem. Hát ha bajom van nekem, akkor mejünk az elnökhöz. Nincs egy vezető.

A szociális munkások polgármester által kinevezett vezetője mind a kalányos közösséget, mind a magyar cigányokat képviseli, aki itthon és magyarországi munkavállalása idején túrhetően megtanult magyarul, így a magyar cigányok is szót értenek vele.

A múltban volt egy ember, egy cigány képviselő, egy öreg. A gyűléseken. És a kalányosoknál is így. De már nincsenek. Hát velem tartják a kapcsolatot. Én értesítem őket. 80%-át ismerem a közösségnek.

Feladata szerint a polgármester és a szociális munkások között közvetít, pontosan, személyre szabva kiadja az elvégzésre váró feladatokat, jegyzéket vezet a teljesítés menetéről, a segélyezettek kötelezettségeiről és mulasztásairól. Segélyek osztásához kapcsolódó feladatokat azonban nem lát el, javaslatokat tesz, felhívja a szociális iroda munkatársainak a figyelmét a terepen tapasztalt jelenségekre, a megoldás azonban nem tőle érkezik.

Vezető híján a tekintélyt leginkább az összegyűjtött vagyon függvényében határozzák meg. A szorgos, előrelátó, tartalékoló életformát folytató családok nem cigány tradíció szerinti életstílust követnek. Ebben a helyzetben van az iskolai mediátor, aki nem a kalányosok között, hanem a magyarok által lakott utcában él már 30 éve. A kalányosok jelenlegi legbefolyásosabb képviselőjének komolyságát jelzi, hogy az összegyűjtött tőkéből házat épített, autót vásárolt, termőföldbe ruházott be, gyermekének pedig a telepen kívül, központi helyen vásárolt házhelyet, amelyre idővel építeni szeretne.

8 osztályt végeztem, itt a faluban. Azután sofőr voltam a katonaságnál. Akkor nem volt lehetőségem iskolába járni. Kellott menni dolgozni, sofőrként sokat dolgoztam, itt a megyében és Szebenben is voltam, aztán Magyarországon vagy 15 évet. Magyarul is beszélek. Csak sofőr voltam, egy nagy vállalatnál, egyfajta csoportfelelős voltam. Onnan csináltam mindent, amim van, innen az országból semmit, mondhatom, hogy semmit. Meghalt a főnököm, s aztán a gyermekei más ágazatokban kezdtek gondolkodni. 15 évet töltöttem ott, egyetlen patronnál. [...] Tudtam egy kicsi pénzt gyűjteni, hogy itt valamit vásároljak. Mezőgazdasági területet vettem, tudtam egy autót venni, tudtam egy házat építeni, szerényet, de innen semmit sem tudsz csinálni. Vásároltam valami 5 hektár földet.

A magyarok, románok és kalányosok tereinek határán élő vállalkozó magyar család szerint nincs konfliktusos helyzet a közösségek között, a magyar cigányok

magyarnak, a kalányosok románoknak vallják magukat, így lényegében csak két etnikumról lehet beszélni Zágónban.

Hát mi itt lakunk, azt mondhassuk, hogy a határba vagyunk. Tőlünk fennébb még vannak magyar családok, de például már román család ez a szomszédunk. De nekünk soha semmi bajunk nem volt. Sőt, ha bármi van, akkor úgy segítünk, vagy segítnék, vagy... itt voltak a fiam lakodalmán, vagy mi is ott voltunk. Magyar a menyé, magyarul beszélnek...

A magyar cigányok és magyarok között elvétve keresztszülei rendszerre is akad példa: *keresztelőre például magyarokat is hívnak, szomszédot, aki el is szokott menni. Románt nem.* A kalányosok és a románok között gyakoribb ez a szokás, hiszen mindannyian a falu román részén laktak, az ortodox templomba jártak, természetesen az ilyen irányú kapcsolatrendszer építése – főleg a kalányosok részéről.

A kalányosok szorgalma és munkaszeretete oda vezetett, hogy telephelyük látványos fejlődésen ment át, sok az új ház, a régieket felújítják, tehát létezik egy belső készlet az életkörülmények javítására: *az utóbbi tizenöt évbe az úgynevezett Cartier, az nagyon kiépült.* A területi terjeszkedés azonban legtöbb esetben önkényesen elfoglalt, még vissza nem mért magánterületre történt. A magyar és román gazdák az engedély nélkül felhúzott, népes családok által belakott házak láttán tudják, hogy soha nem lesz esélyük természetben visszakapni földtulajdonukat. *Nincs törvényük nekik. Hát ha neki állnának, felít a házaknak le kellene bontani.* A fenyegetések hatására sokan letettek a visszaigénylésről is.

Összefoglalás

A természeti erőforrásokban gazdagnak számító településen az állótoke a magyar és a román közösség kezében összpontosul. A magyarok és a románok nagyjából egyforma társadalmi és gazdasági helyzetben vannak: mindkét csoportnak van értelmiségi rétege, egyháza, templomai, fiatal utánpótlása, gazdasági szereplői, akik mezőgazdasági, kereskedelmi, illetve fakitermelő és -feldolgozó vállalkozásokat működtetnek. Szimbolikus téren a magyarok és a románok igazi riválisai egymásnak, a történelmi tények megalapozottsága által azonban a falubeli magyarok sokkal gazdagabb kulturális örökség birtokosai, s ezt minden adandó alkalommal nyilvánvalóvá is teszik.

Zágónban a hivatalos kimutatás szerint a legutóbbi népszámláláskor nem élt cigány. A mindennapi élet tapasztalata szerint azonban a háromszéki köztudat a faluban egy hatalmas lélekszámú román cigány – kalányos – közösséget tart számon, amely mellett további magyar nyelvű cigány közösség is színesíti az etnikai palettát, bő 30%-os magyar cigány és kalányos népességet eredményezve.

A faluban a cigánykérdés tabutéma. A románok és nem románok viszonyában a különbségtétel nem csak a lakóhely, higiéne, viselet tekintetében áll fenn, hanem

a mindennapi interakciók során a viszonyulások, gesztusok, viselkedésformák szintjén értelmeződik. A társadalmi különbségeket a mindennapok során is érzékeli mind a négy fél – magyarok, magyar cigányok, románok és kalányosok –, ám a lehetőségekhez mérten súrlódásmentesen élnek egymás mellett. A magyar cigányok a magyarokkal, a román cigányok a románokkal ápolnak szorosabb társadalmi, gazdasági, kulturális és vallási viszonyt, már csak a beszélt nyelv azonossága miatt is. A két cigány csoport általában elmarasztalóan beszél a másokról, igazából nincs akkora átjárási felületük, hogy behatóan ismerjék egymás életét, szokásait.

Tereptapasztalataink szerint a magyar cigányok tömbjeit leszakadó, magába forduló, ismeretlen közösségek alkotják, a kalányosok jó része viszont jövőt építő, a Cartier zsúfolt életvilágából kifele törekvő családokból áll, közösségen belüli elfogadottságuk ezért ígéretes példa lehet a háromszéki faluközösségek legújabb kori történetében.

A felhasznált interjúk adatközlői

- B. B. – magyar nő, sz. 1972
- B. E. – magyar nő, sz. 1935
- B. G. – magyar férfi, sz. 1968
- B. M. – kalányos férfi, sz. 1950-es évek
- B. M. O. – cigány férfi, 1990
- B. Ma. – kalányos asszony, sz. 1957
- C. N. – román férfi, sz. 1950-es évek
- F. M. – cigány férfi, sz. 1950-es évek
- G. D. – cigány férfi, sz. 1950-es évek
- K. T. – magyar nő, sz. 1950-es évek
- L. A. – cigány férfi, sz. 1978
- M. C. A. – román férfi, sz. 1961
- M. J. – magyar férfi, sz. 1960-as évek
- M. L. – cigány férfi, sz. 1950
- M. S. – magyar férfi, sz. 1948
- N. É. – magyar nő, sz. 1960-as évek
- R. N. – kalányos férfi, sz. 1960-as évek
- R. P. – kalányos férfi, sz. 1978
- V. I. – magyar férfi, sz. 1938
- V. J. – cigány férfi, sz. 1970

Szakirodalom

Achim, Viorel

2001 *Cigányok a román történelemben*. Osiris Kiadó, Budapest.

Albert Ernő

1998 A cigányok útja Háromszékre és itteni életük. In: Bari Károly (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és a hagyományos kultúrájáról*. Petőfi Sándor Művelődési Központ, Gödöllő, 81–93.

Bálinth Gyula – Csíki László – Gajzágó Márton – Harkó József – Jecza Tibor – Kisgyörgy Zoltán – Kónya Ádám – Tompa Ernő (szerk.)

1969 *Kovászna megye*. Sepsiszentgyörgy.

Benkő József

1999 *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe. II. A székelyek földje*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.

Bokor Gábor

2011 Zágón a legnépesebb község. *Háromszék*. november 29.

Csáki Árpád

2006 „Híres verscsináló” Szonda Tamás gúnyverse Háromszék és Barcaság falva-
iról, 1675. *Acta (Siculica) 2006/2*. Sepsiszentgyörgy, 213–222.

2007 Zágón 1683. évi falutörvénye. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. Kriza János Néprajzi Társaság – Pro Museum Egyesület – Kovászna Megyei Kulturális Központ, Sepsiszentgyörgy, 65–78.

Cserey Zoltán

2005 Háromszék gazdasági fejlődése a 19. század második felében és a 20. század első éveiben. *Acta (Siculica) 2006/2*. Sepsiszentgyörgy, 137–145.

Fényes Elek

1840 *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. VI. Pest.

Imreh István – Pataki József

1979 A székely falu gazdasági-társadalmi szerkezete a XVI. század végén és a XVII. század elején. In: Benkő Samu – Demény Lajos – Vekov Károly (szerk.): *Székely felkelés 1595–1596*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 146–190.

Kapitány Balázs – Kiss Tamás

2009 Magyar nyelvű roma közösségek Magyarországon és Erdélyben. In: Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. KSH Népeştudományi Kutatóintézet, Budapest, 297–309.

Kiss Tamás

2010 Népesedési folyamatok és a népesedéspolitika lehetőségei Erdélyben. *Pro Minoritate*. (tavasz) 10–32.

Kovács Bálint

1895 A zágoni nép szokásai és babonái. *Ethnographia* VI. 396–398.

Kozma Ferenc

2008 [1879] *A Székelyföld közigazdasági és közművelődési állapota*. Hasonmás kiadás. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.

Moldovan, Nicolae

1998 Instalații tehnice țărănești în bazinul Râului Negru din județul Covasna. *Acta 1998/2*. Sepsiszentgyörgy, 213–224.

1999 Ocupații și meșteșuguri practice de-a lungul timpului pe cuprinsul actualului județ Covasna. *Acta 1999/2*. Sepsiszentgyörgy, 215–228.

Orbán Balázs

1869 *A székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból. III. Háromszék*, Pest. (Elérhetőség: <http://mek.oszk.hu/04800/04804/html/137.html>; utolsó letöltés: 2021.09.01.)

Potsa József (szerk.)

1899 *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére*. Kiadta Háromszék vármegye közönsége, Sepsiszentgyörgyön.

Pozsony Ferenc

1998 Változások az erdélyi cigány társadalom életében. In: Bari Károly (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és a hagyományos kultúrájáról*. Petőfi Sándor Művelődési Központ, Gödöllő, 111–118.

Seres András

1974–1975 Kovászna megye régi fazekas központjai. *Aluta* VI–VII. Sepsiszentgyörgy, 267–305.

Szabó T. Attila

1947 *Erdélyi népi mesterek és tisztségviselők a XVI–XIX. századból*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Szőcsné Gazda Enikő

2001 *Erkölc és közösség. Orbai széki erkölcsirányítás a XVII–XIX. században*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Varga E. Árpád

é. n. *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. Elérhetőség: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/cvetn02.pdf>; utolsó letöltés: 2021.09.01.)

În umbra stejarilor Mikes. Spații și aspirații etnice la Zagon

Conform datelor oficiale, la ultimul recensământ în satul Zagon nu a trăit nici un rom. Dacă ne raportăm însă la experiența cotidiană, atunci opinia publică din regiunea Trei Scaune ține cont de o comunitate numeroasă de romi români în sat, pe lângă care ar exista și o comunitate de romi maghiari, care ar diversifica paleta etnică locală, ajungând la o pondere de peste 30% a populației de romi români și maghiari. În sat problema romilor este considerată un tabu. În relația dintre localnici diferențierea dintre romi și non-romi se formulează nu numai ținând cont de casa de locuit, igienă și îmbrăcăminte, dar se interpretează și în traiul de zi cu zi la nivelul relațiilor, gesturilor, atitudinilor. În cotidianul local diferențele sociale sunt percepute de toate cele patru părți – maghiari, romi maghiari, români, romi români –, însă în limita posibilităților ei trăiesc, conviețuiesc fără șicanări.

In the Shade of the Mikes Oak. Ethnical Spaces and Aspirations in Zagon

According to the official data, at the last census there was no Gypsy living in Zagon. However, according to the experience of everyday life, public opinion takes into account a numerous Romanian Gypsy community in the village, also next to them there would be a Hungarian Gypsy community, diversifying the local ethnical palette, resulting a ratio of over 30% of Hungarian and Romanian Gypsy population. In the village the Gypsy question is quite a taboo. In the relations between the locals, the differentiation between Gypsy and non-Gypsy is formulated not only regarding household, hygiene or wearing, but is interpreted within everyday interaction, on the level of relations, gestures and attitudes. In everyday life social differences are perceived by all four parts – Hungarians, Hungarian Gypsies, Romanians, Romanian Gypsies –, but in the given conditions they live, they coexist without conflicts.